

PUSZTAY JÁNOS

Határtalan magyar irodalom

Megjegyzések egy konferencia kapcsán

Már a cím is állásfoglalást sugall. Ahogy magyar nyelv is egy van, ugyanúgy egy a magyar irodalom is. S ahogy a magyar nyelvnek is vannak helyei, a környezetnyelv által befolyásolt változatai, ugyanúgy az irodalomnak is – a határon túl és a diaszpórában. S ahogy az önmeghatározás, az identitás egyik, ha nem a legfontosabb eszköze a nyelv, az irodalom művelése is szorosan kötődik az identitáshoz. Pomogáts Béla gondolatát idézve: az irodalom szerepe a nemzeti identitás fenntartása. Ám, ahogy a tapasztalat mutatja, a nyelv használatát, azon belül az irodalom nyelvének használatát is túlélheti az identitástudat: az anyanyelvét háttérbe szorító, azt elfelejtő, a környezet nyelvére áttérő egykori „nyelvtársunk” még megőrizheti egykori magyar identitását, ugyanígy az író, költő is, aki már a környezet nyelvén hozza létre műveit.

Irodalom iránt is érdeklődő, s irodalmat is – igaz, nem hivatásszerűen – művelő, az utóbbi közel két évtizedben elsősorban az oroszországi finnugor (uráli) népek és nyelvek helyzetével, az oroszországi kisebbség- és nyelvpolitikával foglalkozó nyelvész-ként azonban látom az anyaországon kívüli magyar nyelvre mint bármely kisebbségi nyelvre – s félok, hogy az ott művelt irodalomra is – leselkedő veszélyeket: a nyelv előbb-utóbb bekövetkező feladását, és az ezzel, ha nem is egyidejűleg, hanem esetleg egy kis időeltolódással végbemenő identitásváltást.

A magyar nyelv és kultúra megőrzését és fejlesztését feladatának tartó koncepció több évtizedes múltat tekint vissza, az anyanyelvi mozgalom megalapításáig, amelyben az akkori idők tudományának és irodalmának máig meghatározó jelentőségű személyiségei vettek részt. Az utóbbi évtizedekre – a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának (MNYKNT) tevékenységére – összehasonlítva ki kell emelni, hogy Balázs Géza professzor, a MNYKNT elnöke, az Anyanyelvpolitika Szövetségének (AÁSZ) egyik alelnöke és több más poszt betöltője, teremtette meg még az 1990-es években a magyar nyelvstratégiáját. Ezt a gondolatmenetet folytatva, s a veszélyez-

tett finnugor nyelvek és népek példáját látva alakítottam ki az elmúlt egy-másfél évtizedben a magam koncepcióját, amelynek része, ha nem is meghatározó eleme – mégiscsak finnugor nyelvekkel, népekkel foglalkozó szakember lévén – a kisebbségi magyar nyelv és kultúra sorsa iránti felelősség is. S itt hadd tegyek egy kis, első pillantásra szorosan vett témánkhöz nem kapcsolódónak tűnő kitérőt.

Az ENSZ az idei évet a veszélyeztetett (őshonos) nyelvek évévé nyilvánította. Ebből az alkalomból június végén konferenciát szerveztem oroszországi finnugor területekről hívott előadókkal, hogy megvitassuk, milyen jelenleg az ottani finnugor nyelvek helyzete, s milyen jövő vár rájuk. Mivel azonban megítélésem szerint a magyar nyelvre is sok veszély leselkedik, szeptember végén Széphalomban, a Magyar Nyelv Múzeumában a határon túli magyar nyelv helyzetéről rendeztünk kezdeményezésemre konferenciát – bár időszerű volna anyanyelvünk határainkon belüli állapotáról és jövőképeiről is következményekkel járóan eszmét cserélni. (Ezt a célt szolgálta [volna] a Balázs Géza, Pomozi Péter és Pusztay János által javasolt Nyelvstratégiai Intézet, amely – a javaslattevők kihagyásával működtetve – kérészetünnek bizonyult, és többnyire látszattervekenységében meg sem közelítette az eredeti célt.)

A finnugor írók kongresszusát augusztusban – javaslatomra – Kolozsvárt tartottuk, s témája – akárcsak a jelen beszámoló témájául szolgáló rendezvényé – a diaszpóra irodalma, a magyarok esetében természetesen beleértve a határon túli magyar irodalmat is.

A koncepciónak további eleme, hogy a Nap Kiadóval tavaly év végén indítottuk el – javaslatomra – a Magyar szemhatár sorozatot, amelynek célja, hogy a határon túli magyar területek és a diaszpóra helyzetéről adjon esszé-szerű írásokban – melyek szerzői az érintettek közül kerülnek ki – áttekintést a jelenlegi helyzetükről. Első kötetünket – mivel a gondolat is egy ungvári tartózkodásom idején született – a legnehezebb sorsú, s idehaza talán a legkevésbé ismert magyarság szülőföldjének, Kárpátjának szenteltük. A kötet összeállítására Zékány Krisztinát, az ungvári egyetem magyar tanszékének vezetőjét kértem fel. A sorozat következő kötete a Felvidéket fogja bemutatni.

Tanítványom és barátom, Pomozi Péter hasonló koncepció jegyében indította el Magyar nyelvű otthon című programját, amelynek eredményeként eddig több kötet jelent meg (magyarországi, székely-

A magyar nyelv napja (november 13.) alkalmából közöljük Pusztay János és Balázs Géza írásait.

földi, vajdasági), s előkészületben vannak a többi régióknak szentelt kiadványok is. (Első finnugor fecseként kiadtunk egy mari nyelvű változatot is.)

De kanyarodjunk vissza a határtalan magyar irodalom konferenciához. A fentebb az irodalom egységéről már megfogalmazott véleményünk ellenére, elsősorban pragmatikus okokból az idén május végén Badacsonyban mégis olyan konferenciát szerveztünk, amelynek témája a határon túli magyarság és a diaszpóra magyarságának irodalma volt – kizárva az anyaországi irodalmat.

Tettük ezt abból a megfontolásból, hogy különbözik az anyaországban és a kisebbségi létben művelt irodalom funkciója. Más (lehet) az anyanyelvű irodalom szerepe az anyaországban, más a határon túli tömbmagyarságban, a határon túli szórványban és a diaszpórában. Úgy vélem, hogy az anyaországon kívül az irodalomnak fontos, ha nem elsődleges szerepe van a nyelv megőrzésében és így a nemzet megtartásában, az identitás erősítésében. A talán legkisebb határon túli magyar kisebbség irodalmi életével kapcsolatban fogalmazza meg Bence Lajos, hogy „a muravidéki magyar irodalom jelentősége elsősorban nem az általa létrehozott esztétikai értékben áll, hanem a kicsiny magyar népcsoport szellemi érdeklődését serkentő, önbecsülését, önértékét tápláló, s végső fokon magyarként való megmaradását szolgáló tevékenységben”². Az irodalom tehát identitás-szervező, valamint a nyelvi színvonal javítását célzó eszköz.

Tettük ezt továbbá azért is, mert különbözik a hazai és kisebbségi, a határon túli és a diaszpórában művelt irodalom ismertsége. Ha ez utóbbiakról az anyaországgal együtt tartunk konferenciát, fennáll a veszély, hogy óhatatlanul elsikkad – már csak a mennyiségi különbség okán is.

Ugyanakkor, ahogy Füzfa Balázs – a kolozsvári finnugor írókongresszusra a határon túli és a diaszpóra magyar irodalmáról általa összeállított tanulmánykötet előszavában – írja: „A nemzetiségi irodalmak legnagyobb ellensége [...] a nemzeti kánon. A »perifériák«-ról nézve azonban, úgy tűnik, igen nehezen lehet bejutni a »nagykánon«-ba. Ezért a nemzetiségi irodalmak mindig attól félnek, hogy relativizálják az esztétikai értékeket. Azaz túlértékelnek valami olyasmit, ami nem érdemelné meg ezt a gesz-

tust.” Ez utóbbi gondolatot, félelmet fogalmazza meg Gyurác Ferenc is, aki úgy látja, hogy az anyaországi kritika túlzott tapintattal fordul a kisebbségi magyar irodalmak felé.

A MNYKNT egyik alelnökeként, Mórítz László alelnöksággal együtt szerveztük meg a konferenciát, amelyet az Anyanyelvpolók Szövetsége támogatott. A gondolat mozgatórugója az a felismerés volt, hogy a MNYKNT elmúlt évi programjaiban túlsúlyba kerültek az – egyébként rendkívül fontos – nyelvi kérdések, és egyensúlyhelyzetet akartunk teremteni a nyelv és az irodalom között a tisztán az irodalomnak szentelt konferenciával.

Ennyit tehát az előzményekről és a keretekről.

A konferencián elhangzott húsz előadás tematikusan három csoportra osztható. Voltak az adott határon túli vagy diaszpóra-régió irodalmi életét bemutatató áttekintések, de elhangzottak egy-egy író munkásságát vagy akár csak egy kötetét, illetve egy sajátos téma feldolgozását nyújtó előadások, továbbá arcképek az anyaországon kívüli irodalommal foglalkozó kutatókról.

Az első csoportba tartozik Dupka György: *Magyar irodalmi élet Kárpátalján az ezredforduló után*, Zékány Krisztina: *A kárpátaljai magyar irodalom helye a középiskolai és egyetemi oktatási programban*, ugyanő: *Kárpátaljai írók és költők vendégként a MOZAIKban*, Muzsnay Árpád: *Irodalmi kultuszteremtés lehetőségei és megvalósításai a mai romániai Szatmár megyében*, Mizser Attila: *Klíma-változás. Viszonyok, rendszerek, anomáliák a „szlovákiai magyar” irodalomban*, Nagy Csilla: *Tendenciák a szlovákiai magyar költészetben*, Fenyvesi Ottó: *Rend és kaland. A délvideki magyar irodalom rövid története*, Ludányi András: *Irodalmunk az Egyesült Államokban és Kanadában*, Kelemen Mária: *Magyar irodalom a német nyelvterületen*, Mórítz László: *A magyar nyelv és kultúra helyzete Svédországban*, Sárközy Péter: *Az olaszországi magyar diaszpóra és az olaszországi magyar írók identitástudata*.

A második csoportba sorolható Csordás László: *A kulturális különbségek játéka Berniczky Éva Szerencsegyökér című novellagyűjteményében*, Kovács Katáng Ferenc: *Ménfőtől Ménfőcsanakig. Sulyok Vince (1932–2009) történész, költő, műfordító emlékére*, Lőrincz P. Gabriella: *Fogolyének* (a GULÁG és a malenkij robot témája), Marcsák Gergely: „...roskad az erkölcs, bomlik a kéve” – *verseszmény és multidézés Vári Fábán László költészetében*.

² Bence Lajos: *Irodalom a Mura mentén. – Arcok, művek, nemzedékek*.

A harmadik csoport előadásai: Cseke Péter: *Ott-hon mindenütt a magyar „szigettengereken”*. Pomogáts Béla és az „irodalmi nemzet” arculatépítése, Máté László: *Czine Mihály és a határon túli irodalom*, Pomogáts Béla: *Emlékezés Borbándi Gyulára*.

A konferencia nyitó, a témakör általános kérdéseit taglaló előadását Balázs Géza tartotta *A magyar irodalom és nyelv határai* címmel. Feltette a kérdést, hány magyar nyelv és hány magyar irodalom van. Véleménye szerint nincs egységes magyar irodalom, de van egyetemes – s így határtalan – magyar irodalom. Ez a felfogás lehet a megoldás kulcsa és kifejeződése.

A tudományos program előtt – mintegy hangulat-keltésül – a hungarológia iránt rendkívül elkötelezett Cservenka Judit elevenítette föl azokat az interjúkat, amelyeket a diaszpórában élő magyar irodalmárokkal, jeles személyiségekkel készített. Mások mellett Cs. Szabó Lászlóval, Borbándi Gyulával, Csokits Jánossal, Nagy Károllyal, Sárközy Mátyással és Sulyok Vincével.

A konferencia előadásait jól kiegészítik azok az írások, amelyek a kolozsvári finnugor írókongresszusra készültek, s amelyek – a kongresszusi résztvevők zömére tekintettel – orosz nyelven jelentek meg a Fűzfa Balázs szerkesztette kötetben (Németh Zoltán: *Bevezetés a kortárs szlovákiai magyar irodalomba*, Végh Balázs Béla: *Magyar irodalom Erdélyben*; Bence Lajos már említett tanulmánya a Muravidék magyar irodalmáról; továbbá Dupka Györgynek, Fenyvesi Ottónak és Sárközy Péternek a badacsonyi konferencián elhangzott előadása). A badacsonyi konferencia előadásait tartalmazó kötetben ezeket az írásokat is közöljük, hogy a kérdéskörrel minél átfogóbb képet nyújthassunk.

A konferencia résztvevői egyetértettek azzal, hogy rendezvényünkben hagyományt kell teremteni. Szándékaink szerint ettől kezdve évente szervezzük meg a *Határtalan magyar irodalom* konferenciát. Így lehetőségünk lesz tematizálni az egyes összejövetelek programját, ezzel is elősegítve a kérdés minél alaposabb, elfogulatlan, reális megismerését és értékelését.

BALÁZS GÉZA A magyar irodalom és nyelv határai

A magyar nép trianoni szétszakíttatása máig ható trauma. Gyakran szembesülünk a pszichológiából ismert tanáccsal: fel kellene dolgozni. Nem tudom, pontosan mit jelent ez: érzéketlenebbé kellene tenni magunkat, túl kellene lépni rajta, el kellene fogadni? Mindez megtörténhetne, s talán meg is történik a magyarság egyes rétegeiben. Főként azokban, amelyek tagjai eleve érzéketlenek bizonyos problémák, emberi és nemzeti sorsok kérdéseiről. De vajon az empatikusabbak, közöttük a szellem emberei számára a néma elfogadás, belenyugvás lenne az elérendő cél? A trianoni trauma számos következménye közül az egyik: a magyarság, a magyar kultúra, irodalom és nyelv megosztottsága. A kérdés sarkosan sokszor

így vetődik fel: hány magyar irodalom, hány magyar nyelv van?

A magyar nép trianoni szétszakíttatása hozta magával a magyar irodalom határainak, s ennek kapcsán a megosztottságának gondolatát. Ha határok szabdalják szét a magyar nyelvterületet, akkor létezik-e egységes magyar irodalom, vagy a határokon túli magyar irodalmi törekvések valamiféle külön utakat, esetleg külön fejlődést, végső soron pedig külön irodalmak kialakulását jelentik? A polémia-e ezer ága-boga van, a válaszok pedig ideológiai, politikai, esztétikai szempontból árnyalódnak. Pedig, ha nem a kétértékű igenekben és nemekben gondolkodnánk, ha követnénk a bennünket talán még jellemző (ázsiai) háromértékű gondolkodást, akkor megtalálnánk a választ a kérdésre. Írásomban a magyar irodalom és a magyar nyelv megosztottságáról szóló viták tanulságait felhasználva igyekszem választ adni a sarkos kérdésre, kísérletet teszek az eddigi válaszok meghaladására.

Megbonthatatlan egység és kettős kötődés

1920 után a magyar irodalmi tudat a „megbonthatatlan egység” gondolatát képviselte. A „felvidéki, erdélyi, vajdasági magyar irodalom megnevezés azt

Elhangzott a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága által szervezett, *Határtalan magyar irodalom* című konferencián, Badacsonytomajon, 2019. május 30-án.